

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Feiten van algemene bekendheid en ervaringsregels - een empirisch vervolg

Boom, W.H. van; Pluut, H.; Rest, J.I. van der

Citation

Boom, W. H. van, Pluut, H., & Rest, J. I. van der. (2017). Feiten van algemene bekendheid en ervaringsregels - een empirisch vervolg. *Nederlands Tijdschrift Voor Burgerlijk Recht*, 2017(6), 176-183. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/54630>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/54630>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Feiten van algemene bekendheid en ervaringsregels – een empirisch vervolg

NTBR 2017/26

Feiten van algemene bekendheid en ervaringsregels behoeven geen bewijs. De rechter mag ze ambtshalve aan zijn beslissing ten grondslag leggen. Het is echter de vraag of leken dergelijke feiten ook zo ‘algemeen bekend’ vinden en of zij ervaringsregels net zo evident vinden als de rechter. Eerder onderzoek onder rechtenstudenten toonde aan dat dit lang niet altijd het geval is (NTBR 2010/2). Met een uitgebreider onderzoek onder een breder publiek van ‘echte’ leken wisten wij deze uitkomst in grote lijnen te bevestigen. Uit ons onderzoek volgt bovendien dat persoonskenmerken, zoals leeftijd, opleidingsniveau en inkomen, weinig tot geen effect hebben op iemands oordeel over ervaringsregels en feiten van algemene bekendheid. Wij vinden wel aanwijzingen dat er een verband bestaat tussen dit oordeel en iemands ‘persoonlijke wereldvisie’, in het bijzonder ‘autoritarisme’ en ‘economisch liberalisme’, alhoewel de samenhang niet in alle opzichten eenduidig is.

1. Aanleiding

Art. 149 lid 2 Rv bepaalt:

“Feiten of omstandigheden van algemene bekendheid, alsmede algemene ervaringsregels mogen door de rechter aan zijn beslissing ten grondslag worden gelegd, ongeacht of zij zijn gesteld, en behoeven geen bewijs.”

Op grond van deze bepaling geldt dat feiten van algemene bekendheid en algemene ervaringsregels geen bewijs behoeven en dat de rechter ze op eigen gezag ten grondslag mag leggen aan zijn beslissing. Zo heeft de burgerlijke rechter geoordeeld dat het van algemene bekendheid is dat aandelen in waarde kunnen stijgen én dalen, dat lopen door een plas water een verhoogd risico op uitglijden met zich brengt, dat lassen brandgevaar oplevert en dat bij autogarages regelmatig wordt geprobeerd om autosleutels te hengelen uit de brievenbus.²

1 Citeerwijze: W.H. van Boom, H. Pluut & J.I. van der Rest, ‘Feiten van algemene bekendheid en ervaringsregels – een empirisch vervolg’, NTBR 2017/26, afl. 6. De auteurs zijn werkzaam bij de Leiden Law School. Willem van Boom is aldaar hoogleraar civiel recht, Helen Pluut is universitair docent organisatiepsychologie en Jean-Pierre van der Rest is hoogleraar bedrijfs-wetenschappen. Onderzoeksassistentie werd verleend door Marleen van Putten en Mariska Hoppers. Financiële ondersteuning voor deze bijdrage werd verzorgd door het Leids Universitair Fonds. De dataset behorend bij dit artikel is openbaar te raadplegen op easy.dans.knaw.nl.

2 Voor deze en andere voorbeelden van feiten die in de civiele rechtspraak als feiten van algemene bekendheid zijn aangemerkt, zie W.H. van Boom, M.L. Tuil & I. van der Zalm, ‘Feiten van algemene bekendheid en ervaringsregels – virtuele werkelijkheid?’, NTBR 2010/7 (p. 36 e.v.).

In de rechtspraak lopen feiten van algemene bekendheid en algemene ervaringsregels in elkaar over en in de rechtspraak van de Hoge Raad worden ze niet zelden in één adem genoemd.³ Daarom spreken we hier gemakshalve van feiten en regels als een en dezelfde categorie van feiten van algemene bekendheid (FAB).⁴ FAB’s betreffen kort gezegd feiten, omstandigheden of een toestand welke ieder normaal ontwikkeld mens kent of zonder noemenswaardig onderzoek uit algemeen toegankelijke bronnen te weten kan komen.⁵ De vraag is welke betekenis aan deze maatstaf toekomt in het internettijdperk. Tegenwoordig is veel informatie eenvoudig op te zoeken,⁶ maar dat maakt deze informatie volgens (de strafkamer van) de Hoge Raad nog niet tot een FAB.⁷ Kennelijk moet vooral worden gedacht aan gegevens die geen specialistische kennis veronderstellen en waarvan de juistheid in redelijkheid niet voor betwisting vatbaar is.⁸ In de rechtspraak is overigens wel een zekere ‘contextualisering’ van FAB te bespeuren, namelijk daar waar het bijvoorbeeld beperking qua tijd, plaats of kring van personen betreft.⁹

De maatstaf dat het moet gaan om kennis die ieder normaal ontwikkeld mens heeft en waarvan de juistheid in redelijkheid niet voor betwisting vatbaar is, heeft zowel een normatieve als empirische kant. De normatieve kant van de FAB-maatstaf impliceert dat een individu dat niet op de hoogte is van het FAB, kennelijk niet normaal ontwikkeld is en dat een individu dat een FAB betwist, kennelijk niet redelijk is. De empirische kant van de FAB-maatstaf is dat bijvoorbeeld getoetst kan worden of rechterlijke oordelen over FAB’s gedeeld worden door ‘gewone burgers’. Door die empirische toetsing te verrichten, krijgt men zicht op wat rechters evidente kennis vinden en wat burgers daar zelf over te zeggen hebben. Zo komen wellicht ook markante verschillen naar voren. Daaruit kan dan een brug tussen de genoemde normatieve en empirische kanten worden afgeleid: als uit de empirische toetsing volgt dat een goed deel van die gewone burgers gemeten langs de FAB-meetlat ‘onderontwikkeld’ of

3 Bijv. HR 10 september 2010, NJ 2010/486 (*Stella Duce cs/Theodoor Gilissen*) en HR 30 januari 2015, NJ 2015/377 (*Loterijverlies*). Zie ook E. Hoogervorst & P. Memelink, ‘Een kwart eeuw feiten en ervaringsregels van algemene bekendheid’, in: W.H. van Boom et al. (red.), *Een kwart eeuw – privaatrechtelijke opstellen aangeboden aan prof. mr. H.J. Sijnders ter gelegenheid van zijn emeritaat*, Deventer: Kluwer 2016, p. 193.

4 Zo ook Van Boom, Tuil & Van der Zalm 2010, p. 37 en Hoogervorst & Memelink 2016, p. 193.

5 Parl. Gesch. Nieuw Bewijsrecht, p. 79, p. 85.

6 De rechter dient op internet gevonden informatie overigens aan partijen voor te leggen, aldus HR 15 april 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP5612, NJ 2011/180; vgl. HR 9 september 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR1653, RvdW 2011/1083.

7 HR 29 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:522, NJ 2016/249 (strafkamer); vgl. over strafrechtelijke toepassing van FAB bijv. L. Stevens, ‘De verleiding van feiten van algemene bekendheid’, DD 2012/7 (p. 69 e.v.).

8 HR 29 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:522, NJ 2016/249 (strafkamer), r.o. 2.4.

9 Hoogervorst & Memelink 2016, p. 194-195.

‘niet redelijk’ is, wordt het misschien tijd om als rechter een wat voorzichtiger toon aan te slaan.

In de bijdrage van Van Boom, Tuil en Van der Zalm (hierna: Van Boom c.s. 2010) werd deze empirische kant verkend. De auteurs legden een aantal FAB's voor aan student-respondenten en peilden of deze het rechterlijk oordeel volgden of niet. In deze bijdrage willen we een volgende stap zetten. Wij legden exact dezelfde FAB's voor aan 'gewone burgers', en tegelijk verzamelden we wat meer gegevens over deze respondenten. Die gegevens maakten het mogelijk om verbanden te verkennen die eerder nog niet onderzocht waren. Die verkenning is het onderwerp van deze bijdrage, die dus uitdrukkelijk moet worden gezien als een vervolg op Van Boom c.s. 2010. Om die reden gaan we minder diep in op de civielrechtelijke implicaties van onze verkenning. We rapporteren ons vervolgonderzoek als volgt. Eerst resumeren we kort de bevindingen van Van Boom c.s. 2010 (par. 2). Vervolgens leggen we de opzet en uitvoering van ons vervolgonderzoek uit (par. 3), waarna we de bevindingen rapporteren en in context plaatsen (par. 4).

2. Eerdere bevindingen

In het onderzoek van Van Boom c.s. 2010 werden 174 rechtenstudenten indirect bevraagd over FAB's. De indirecte bevraging, die erop gericht was niet te onthullen welk doel de bevraging diende, was vormgegeven als stelling. Als bijvoorbeeld de rechter had geoordeeld dat "(...) het een feit van algemene bekendheid is dat de elektriciteit ten behoeve van een hennepkwekerij veelal op illegale wijze wordt afgenomen",¹⁰ dan werd de respondenten gevraagd de stelling 'electriciteit ten behoeve van hennepkwekerijen wordt vaak op illegale wijze afgenomen' op juistheid te beoordelen. Aldus werd respondenten ten aanzien van 12 FAB's de vraag voorgelegd of een bepaalde stelling waar was of *niet waar*; respondenten konden overigens ook kiezen voor het antwoord 'weet niet'. De resultaten werden als volgt gerapporteerd:

De volgende stelling is feitelijk waar/niet waar/weet niet:	Waar	Niet waar	Weet niet	Beslissing rechter
1. Aandelen kunnen in waarde fluctueren.	93,7%	1,7%	4,6%	waar
7. Een podium brengt een mogelijk valgevaar met zich.	84,5%	11,5%	4%*	waar
2. Electriciteit ten behoeve van hennepkwekerijen wordt vaak op illegale wijze afgenomen.	81%	8,6%	10,3%*	waar
3. In algemene voorwaarden komen regelmatig zeer vergaande exonerationclausules voor.	77,6%	6,9%	15,5%	waar
8. Lassen levert brandgevaar op.	68,4%	17,8%	13,8%	waar

10 Rb. Zwolle 13 december 2006, ECLI:NL:RBZLY:2006:AZ9670, r.o. 4.6.

11. Het kweken van hennep in een woning brengt brandgevaar met zich.	63,2%	13,2%	23,6%	waar
9. Het met de hand tillen van een zwaar object door iemand tot wiens normale werkzaamheden dit niet behoort, levert een serieus te nemen gevaar op voor het ontstaan van rugletsel.	60,3%	28,7%	10,9%	waar
4. In een cash & carry bedrijf (groothandel-supermarkt) wordt het nodige (zware) sjouw- en tilwerk verricht.	51,1%	26,4%	22,4%	waar
10. In een wegsituatie waarin het gevaar van opspattende stenen bestaat, is er ook steeds gevaar van slippen over die losliggende stenen.	50,6%	25,3%*	24,1%	niet waar
12. Als men door een plas water loopt, loopt men verhoogd risico op uitglijden.	43,1%	46,6%	10,3%	waar
5. In een cash & carry bedrijf komt de verkoop van diervoerders in grotere verpakkingen dan van 5 kilogram veel voor.	40,8%	10,3%	48,9%	waar
6. Het komt regelmatig voor dat bij garages autosleutels uit de brievenbus worden gehengeld en de daarbij behorende auto's die in de omgeving van die garage staan geparkeerd worden gestolen.	19,5%	24,1%	56,3%	Waar

Bron: dataset Van Boom c.s. 2010.
 Respondenten N = 174. Verhouding man/vrouw, 48/52%.
 * = statistisch significant verschil in antwoord man/vrouw.

De auteurs concludeerden uit de resultaten onder meer het volgende. Bij de meeste FAB's convergeerde het oordeel van de rechter goed met dat van de respondenten, maar bij sommige week het oordeel van de respondenten overwegend af van het rechterlijk oordeel. Daarbij werden in het bijzonder de stellingen 6 (autosleutels uit brievenbus hengelen) en 12 (uitglijden over plas water) genoemd. Daarnaast kwam uit het onderzoek naar voren dat FAB's regelmatig meer om risico's draaien dan om statistische feitelijkheden, zodat zich overschatting en onderschatting van die risico's kan voordoen.¹¹ Omdat uit de psychologie-literatuur naar voren komt dat mannen en vrouwen – afhankelijk van het kennisdomein (bijv. financieel, gezondheid, veiligheid) – risico's verschillend kunnen inschatten,¹² hebben wij de oorspronkelijke data van Van Boom c.s. uit 2010 onder de loep genomen. Stelling 2 'hennepkwekerijen', 7 'valgevaar' en 10 'opspattende stenen'

11 Van Boom, Tuil & Van der Zalm 2010, p. 43.

12 C.R. Harris c.s., 'Gender Differences in Risk Assessment: Why do Women Take Fewer Risks than Men?', *Judgment and Decision Making* 2006, p. 48-63. Zie ook J.P. Byrnes c.s., 'Gender differences in risk taking: a meta-analysis', *Psychological Bulletin* 1999, p. 367-383. Vgl. over de invloed van geslacht op risico-attitude en -inschatting bijv. ook M.L. Finucane c.s., 'Gender, race, and perceived risk: The 'white male' effect', *Health, Risk & Society* 2000, p. 159 e.v.; T. Dohmen c.s., 'Individual Risk Attitudes: Measurement, Determinants, and Behavioral Consequences', *Journal of the European Economic Association* 2011, p. 522 e.v.

werden door de mannelijke en vrouwelijke respondenten verschillend ingevuld. Zo antwoordden mannelijke studenten vaker dan vrouwelijke dat het *niet waar* is (= beslissing rechter) dat 'in een wegsituatie waarin het gevaar van opspattende stenen bestaat, er ook steeds gevaar van slippen is over die losliggende stenen' (stelling 10). Bij stelling 2 en 7 kozen vrouwelijke studenten vaker voor *weet niet*.¹³

Deze aanvullende bevindingen waren aanleiding om in het vervolgonderzoek dat wij uitvoerden extra aandacht te schenken aan de individuele kenmerken van respondenten. Daar komt bij dat niet alleen geslacht maar ook andere persoonlijkheidskenmerken een (milde) invloed kunnen hebben op risico-inschatting; zo is wel bekend dat risico-attitude van individuen (minnend of mijdend) een invloed heeft op de inschatting, evenals 'persoonlijke wereldvisie'.¹⁴ Het idee van 'wereldvisie' zullen we hierna uitgebreider uitleggen, maar het betreft kort gezegd de manier waarop individuen naar de sociale wereld om hen heen kijken, dus bijvoorbeeld of ze conservatief of progressief zijn, of ze hiërarchie of juist egalitarisme omarmen en meer van dergelijke aspecten.¹⁵ Wij vroegen ons daarom af of die persoonlijke wereldvisie ook invloed kan hebben op de mate waarin het risico dat besloten ligt in een FAB onderschreven wordt. Het is tegen deze achtergrond dat we bij wijze van nadere verkenning ons vervolgonderzoek aanvingen.

3. Een vervolgonderzoek

Ons vervolgonderzoek werd medio 2016 door middel van een internetvragenlijst uitgevoerd door een extern onderzoeksbureau.¹⁶ De respondenten (N=602) werden geworven uit het panel van het onderzoeksbureau door middel van gestratificeerde gewogen steekproeven.¹⁷

We hanteerden de 12 stellingen uit Van Boom c.s. 2010, zij het hier en daar in iets eenvoudiger bewoordingen.¹⁸ De stellingen werden in willekeurige volgorde aan responden-

ten voorgelegd. Daarbij werden respondenten geïnstrueerd dat het om hun eigen oordeel ging ('wat u er zo op het eerste gezicht van vindt') en niet om een test van kennis. Ook werden zij gerustgesteld over de aard van de vragen.¹⁹ Anders dan in het eerdere onderzoek gebruikten wij een schaalantwoord met zes punten,²⁰ te weten 'volledig mee oneens' (= 1), 'grotendeels oneens' (= 2), 'een beetje oneens' (= 3), 'een beetje eens' (= 4), 'grotendeels mee eens' (= 5) en 'volledig mee eens' (= 6). Om te voorkomen dat respondenten met juridische voorkennis in de steekproef zouden belanden, werd de vraag gesteld of de respondent een juridisch vak in de opleiding had gevolgd of via werk of anderszins beschikte over kennis van het recht. Bij bevestigende beantwoording werden de respondenten uit de steekproef verwijderd.

Van de respondenten werden de demografische kenmerken geïnventariseerd (waaronder geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, werk en inkomen), als ook kenmerken zoals religieusiteit en politieke voorkeur.²¹ Om de lengte van de enquête voor respondenten te beperken tot 10 minuten, werd hun gevraagd zes van de 12 stellingen te beantwoorden. De zes stellingen werden in willekeurige volgorde aan de 602 respondenten toegewezen.²²

Daarnaast legden wij aan de respondenten in een apart gedeelte van de vragenlijst 29 stellingen voor met betrekking tot hun 'persoonlijke wereldvisie'. Omdat het hier gaat om persoonlijke opvattingen over 'de sociale wereld' die conceptueel complex van aard zijn, legden wij per aspect van die 'persoonlijke wereldvisie' meerdere stellingen voor. Door aan te geven in hoeverre zij het eens waren met die stellingen, gaven de respondenten dus iets bloot van hun 'wereldvisie'. De 29 stellingen stelden ons in staat de volgende vijf 'maten' van persoonlijke 'wereldvisie' te construeren:²³ (1) autoritarisme (zes stellingen); (2) moreel

13 Bij stelling 2 en 7 verschilden mannen en vrouwen van mening, $\chi^2(2, N = 174) = 8.44, p = .013$, respectievelijk $\chi^2(2, N = 174) = 6.97, p = .034$, waarbij mannen ($p = .056$, resp. $p = .067$) geneigd waren minder vaak "weet ik niet" te antwoorden dan vrouwen ($p = .071$, resp. $p = .080$). Ook bij stelling 10 verschilden mannen en vrouwen van mening, $\chi^2(2, N = 174) = 6.07, p = .052$, echter hier waren mannen ($p = .125$) vaker geneigd "niet waar" te antwoorden dan vrouwen ($p = .144$).

14 Bijv. K. Dake, 'Orienting dispositions in the perception of risk: An analysis of contemporary worldviews and cultural biases', *Journal of cross-cultural psychology* 1991, p. 61 e.v.; L. Sjöberg, 'World views, political attitudes and risk perception', *Risk* 1998, p. 137 e.v.

15 Bijv. K. Dake, 'Orienting dispositions in the perception of risk: An analysis of contemporary worldviews and cultural biases', *Journal of cross-cultural psychology* 1991, p. 61 e.v.; L. Sjöberg, 'World views, political attitudes and risk perception', *Risk* 1998, p. 137 e.v.

16 Oprichting CG Selecties, uitvoering conform ISO 20252.

17 De respondenten kregen een kleine vergoeding voor het invullen van de vragenlijst.

18 Bij de vragenlijst die Van Boom c.s. 2010 aan rechtenstudenten voorlegden, werd nog gesproken van 'fluctueren', 'exoneratieclausules' en 'cash-and-carrybedrijf'. Omdat onze respondenten 'echte leken' zijn en dus geen juridische voorkennis hebben, kregen zij in plaats daarvan te zien de begrippen 'omhoog of omlaag gaan', 'vergaande regeltjes in het onderdeel van de opsteller', 'groothandel-supermarkt'. We denken niet dat deze verschillen in woordkeuze tot verschillen in uitkomsten hebben geleid.

19 'Het kan zijn dat de stellingen wat vreemd op u overkomen en anders zijn dan u gewend bent. Wij vragen u toch om zo goed mogelijk een eigen mening hierover te geven'.

20 Van Boom 2010 c.s. gebruikten een drietal antwoordmogelijkheden: 'eens', 'oneens' en 'weet niet'. De hier gebruikte zespuntsschaal maakte rijkere statistische analyse mogelijk, maar heeft als beperking dat geen optie 'weet niet' wordt gegeven. Hiermee werden respondenten gedwongen een keuze te maken. Het is mogelijk dat zij die het antwoord oprecht niet wisten, een gok hebben gedaan naar het juiste antwoord of veiligheidshalve 'rond het midden' zijn gaan zitten.

21 Zie Appendix A1.

22 Aan de hand van statistische toetsing kon achteraf worden bevestigd dat de 302 respondenten die stellingen 1-6 beantwoordden, niet significant verschilden in leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, beroep, netto gezinsinkomen, mate van gelovig zijn of politieke voorkeur van de 300 respondenten die stellingen 7-12 beantwoordden. Een 'independent-samples t-test' werd uitgevoerd om de leeftijden tussen de groepen respondenten te vergelijken. Er was geen significant verschil in leeftijd tussen de 302 respondenten die stelling 1-6 beantwoordden (Gem = 48,65; SD = 15,33) en de 300 respondenten die stelling 7-12 beantwoordden (Gem = 50,55; SD = 15,13), $t(600) = -1,528, p = 0,127$. Een Chi-kwadraattoets bevestigde dat de respondenten niet significant verschilden qua geslacht, $\chi^2(1, N = 602) = 1,302, p = .289$, opleidingsniveau, $\chi^2(7, N = 602) = 12,767, p = .080$, beroep, $\chi^2(5, N = 602) = 2,593, p = .765$, netto gezinsinkomen, $\chi^2(4, N = 602) = 2,438, p = .6574$ mate van gelovig zijn, $\chi^2(1, N = 602) = 1,994, p = .739$, of politieke voorkeur, $\chi^2(3, N = 602) = .901, p = .828$.

23 De antwoorden op de verschillende stellingen bij elkaar vormden gezamenlijk (via het gemiddelde) de maat waarin een respondent zich aangevoelt tot een bepaalde 'visie'.

conservatisme (vijf stellingen); (3) economisch liberalisme (zeven stellingen); (4) egalitarisme (vijf stellingen); en (5) individualisme (zes stellingen).

Omwille van de lengte van de vragenlijst werden de stellingen wederom willekeurig verdeeld over de respondenten, waarbij 296 respondenten de stellingen invulden over economisch liberalisme, autoritarisme en moreel conservatisme, en 306 respondenten de stellingen over economisch liberalisme, egalitarisme en individualisme. Om te bepalen of de (in eerder onderzoek gevalideerde) stellingen behorende bij deze vijf maten daadwerkelijk een goede maat vormden voor persoonlijke wereldvisie, hebben we verschillende statistische analyses uitgevoerd. Deze bevestigden dat de stellingen tezamen per maat inderdaad een goede indicatie vormen van het houdingskenmerk waarover in dit onderzoek uitspraken worden gedaan.²⁴

De maten voor 'autoritarisme' en 'moreel conservatisme' baseerden we op vergelijkbare maten die werden gebruikt in het rapport 'Gescheiden Werelden' van SCP en WRR.²⁵ Ze zeggen iets over de 'wereldvisie' van de individuele respondent wat betreft gezagsgetrouwheid respectievelijk individueel moreel conservatisme. Om een voorbeeld te noemen: een persoon die de stelling 'gehoorzaamheid en respect voor autoriteit zijn de belangrijkste waarden die mensen hun kinderen moeten meegeven' onderschrijft, hecht meer waarde aan gezagsgetrouwheid dan een persoon die deze stelling verwerpt. Anders gezegd: de eerste scoort hoog op 'autoritarisme', de tweede laag.

Moreel conservatisme is een maat die aangeeft in hoeverre een persoon zich aangetrokken voelt tot conservatieve rolpatronen en waarden, zoals het idee dat vrouwen van nature betere opvoeders zijn en mannen betere leiders. De zelfontwikkelde maat 'economisch liberalisme' geeft uiting aan de economische wereldvisie van de respondent, variërend van een meer liberaal perspectief (economisch 'rechtse' oriëntatie) tot juist meer bescherming tegen de markt (economisch 'linkse' oriëntatie).²⁶ De maten 'egalitarisme'

en 'individualisme' werden geïnspireerd door de 'cultural cognition'-onderzoekslijnen van o.a. Kahan.²⁷ De eerste zegt iets over de mate waarin het individu minderheden respecteert en gelijkberechtiging onderschrijft, terwijl de tweede maat iets vertelt over de wenselijke rol van de overheid in de maatschappij (afzijdig of interventionistisch).

4. Belangrijkste bevindingen

De uitkomsten zijn in tabel 4 samengevat en laten zich als volgt toelichten. In de middelste kolommen treft men de verdeling van de antwoorden over 'volledig eens' tot en met 'volledig oneens' aan. De verticale stippellijn toont onze scheidslijn tussen 'eens' en 'oneens'. We hebben de stellingen gerangschikt op volgorde van instemming: de hoogst geplaatste stelling is de meest onderschreven stelling.²⁸ Van de stellingen scoort nr. 1 'Aandelen kunnen in waarde omhoog of omlaag gaan' het hoogste, terwijl nr. 6 'Het komt regelmatig voor dat bij garages autosleutels uit de brievenbus worden gehengeld en de daarbij behorende auto wordt gestolen' het laagste scoort. Die wordt dus het minste onderschreven.

Rechts zijn de oorspronkelijke bevindingen uit Van Boom c.s. 2010 opgesteld. Als we de uitkomsten van nu met die van toen vergelijken, dan zijn de verdelingen waar/onwaar en eens/oneens voor een behoorlijk aantal stellingen vergelijkbaar (stellingen 1, 2, 3, 9, 7, 12).²⁹ Interessant is dat stelling (6) 'autosleutel hengelen' niet overtuigend wordt onderschreven. Weliswaar is de verhouding eens/oneens ongeveer 50-50, maar kijken we goed dan zien we dat 61,9% van onze respondenten naar 'beetje eens' en 'beetje oneens' graveert. Dat zou best wel eens 'weet niet' kunnen betekenen (56,3% in Van Boom c.s. 2010). Respondenten willen kennelijk toch niet over de gehele linie accepteren dat dit zo evident is als de rechter heeft geoordeeld.³⁰

24 Zie Appendix A2. Omdat de maten niet allemaal overtuigend scoorden op de Cronbach's alpha-maat voor interne consistentie voerden wij ook een confirmatorische factoranalyse (CFA) uit. Het globale factoranalytische model, met de vijf maten van wereldvisie, toonde aan dat de stellingen significant laadden op de betreffende factoren en dus goede indicatoren waren van deze maten. De uitkomsten stellen ons dus voldoende gerust wat betreft de validiteit van de maten om deze hier te gebruiken.

25 M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 2014. Er zijn verschillende maten voor 'autoritarisme'. B. Altemeyer, *Right-Wing Authoritarianism*, University of Manitoba Press 1981 legde met 'right-wing authoritarianism' (RWA) de basis voor de ontwikkeling van deze maten, waarmee onder meer de neiging om zich aan autoriteit te onderwerpen en leiderschap te volgen wordt gemeten. Vgl. B. Altemeyer, 'The other "authoritarian personality"', *Advances in experimental social psychology* 1998, p. 47 e.v.

26 Deze maat is samengesteld uit items gebaseerd op drie bronnen (politicalcompass.org, de *Prodemos* partijenwijzer.nl en de seneca.nl mensbeeld-test) en werd in 2015 door middel van een pre-test op Leidse rechtenstudenten ontwikkeld door Marleen van Putten (destijds: student-assistente te Leiden, thans advocate te Amsterdam) en Willem van Boom.

27 Zie bijv. D.M. Kahan c.s., 'They saw a protest: Cognitive illiberalism and the speech-conduct distinction', *Stanford Law Review* 2012, p. 851 e.v.; D.M. Kahan, 'Cultural Cognition as a Conception of the Cultural Theory of Risk', in: S. Roeser c.s. (red.), *Handbook of Risk Theory – Epistemology, Decision Theory, Ethics, and Social Implications of Risk*, New York: Springer 2012, p. 725 e.v.; D.M. Kahan, 'Culture, Cognition, and Consent: Who Perceives What, and Why, in 'Acquaintance Rape' Cases', *University of Pennsylvania Law Review* 2010, p. 729 e.v. Vgl. H.C. Triandis & M.J. Gelfand, 'Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism', *Journal of personality and social psychology* 1998, p. 118 e.v. We merken op dat het werk van Kahan en anderen voortbouwt op, of probeert aan te sluiten bij het werk van Douglas en Wildavsky met betrekking tot 'Cultural Theory of Risk'; zie bijv. M. Douglas en A. Wildavsky, *Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers*, University of California Press 1983.

28 Hoogst geplaatst wil zeggen het hoogste gemiddelde van de scores op de zespuntschaal.

29 Bij een aantal stellingen laten verschillen in verdelingen zich wellicht verklaren door het ontbreken van een 'weet niet' optie in onze zespuntschaal. Zie bijv. de 'weet niet' percentages bij de stellingen 4, 10, 5 en vooral 6.

30 HR 12 maart 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO1237, NJ 2004/272 (*De Lage Landen Translease/Garage Kempenaar Gouda*), r.o. 3.4.2. Dat het onder garagehouders een ervaringsfeit is, geloven wij overigens graag, maar die beperking legde de Hoge Raad niet aan.

Tabel 4: Resultaten		Empirisch vervolg								Van Boom c.s. 2010		
Stelling	Beslis- sing rechter	Gem.	SD	Volledig eens	Groten- deels eens	Beetje eens	Beetje oneens	Groten- deels oneens	Volledig oneens	Waar	Niet waar	Weet niet
1. Aandelen kunnen in waarde omhoog of omlaag gaan.	waar	5,42	1,16	92,4%				7,6%		93,7%	1,7%	4,6%
				70,9%	16,2%	5,3%	2,3%	2,3%	3,0%			
2. Elektriciteit ten behoeve van hennepkwekerijen wordt vaak op illegale wijze afgenomen.	waar	5,01	1,28	89,7%				10,3%		81%	8,6%	10,3*
				45,0%	33,4%	11,3%	3,0%	3,0%	4,3%			
11. Het kweken van hennep in een woning brengt brandgevaar met zich.	waar	4,95	1,44	87,0%				13,0%		63,2%	13,2%	23,6%
				50%	24,7%	12,3%	2,3%	5,0%	5,7%			
3. In algemene voorwaarden komen regelmatig zeer vóór- gaande regeltjes voor in het voordeel van de opsteller.	waar	4,58	1,13	85,8%				14,2%		77,6%	6,9%	15,5%
				21,9%	37,1%	26,8%	7,6%	5,6%	1,0%			
8. Lassen levert brandgevaar op.	waar	4,42	1,29	82,3%				17,7%		68,4%	17,8%	13,8%
				22,7%	28,3%	31,3%	6,3%	8,7%	2,7%			
4. In een groothandel-supermarkt wordt het nodige zware sjouw- en tilwerk verricht.	waar	4,38	1,25	88,1%				21,9%		51,1%	26,4%	22,4%
				18,2*	36,4%	23,5%	10,6%	9,9%	1,3%			
10. In een wegsituatie waarin het gevaar van opspattende stenen bestaat, is er ook steeds gevaar van slippen over die losliggende stenen.	niet waar	4,37	1,28	79,3%				20,7%		50,6%	25,3*	24,1%
				19,7%	32,7%	27,0%	8,3%	10,7%	1,7%			
9. Het met de hand tillen van een zwaar object door iemand tot wiens normale werk-zaam-heden dit niet behoort, levert een serieus te nemen gevaar op voor het ontstaan van rugletsel.	waar	4,32	1,38	76,7%				22,3%		60,3%	28,7%	10,9%
				21,0%	32,0%	24,7%	22,3%	16,0%	3,0%			
5. In een groothandel-supermarkt komt de verkoop van diervoeders in verpakkingen zwaarder dan 5 kilogram veel voor.	waar	4,23	1,30	71,2%				28,8%		40,8%	10,3%	48,9%
				17,2%	31,5%	22,5%	17,9%	8,3%	2,6%			
7. Een podium brengt een mogelijk valgevaar met zich.	waar	4,01	1,24	76,3%				23,7%		84,5%	11,5%	4*
				10,0%	23,7%	42,7%	9,3%	9,7%	4,7%			
12. Als men door een plas water loopt, loopt men verhoogd risico op uitglijden.	waar	3,58	1,45	58,3%				41,7%		43,1%	46,6%	10,3%
				9,7%	17,3%	31,3%	14,7%	17,3%	9,7%			
6. Het komt regelmatig voor dat bij garages autosleutels uit de brievenbus worden gehengeld en de daarbij behorende auto wordt gestolen.	waar	3,35	1,15	51,2%				48,3%		19,5%	24,1%	56,3%
				3,0%	9,3%	39,4%	22,5%	20,5%	5,3%			

Stelling 1-6 respondenten: N = 302. Verhouding man/vrouw, 52/48%. Stelling 7-12: respondenten N = 300. Verhouding man/vrouw, 48/52%.
* = statistisch significant verschil in antwoord man/vrouw.

Vervolgens keken we naar eventuele verbanden met demografische variabelen (zoals opleidingsniveau), maar op een enkele uitzondering na konden wij hier geen theoretisch betekenisvolle verbanden aanwijzen.³¹ Bij een enkele stelling

31 Bij een enkele stelling vonden we overigens een significant verband met opleidingsniveau en beroep. Zo bleek hoe hoger het inkomen, hoe meer men de stelling (10) over 'opspattende stenen' onderschreef ($r_s = -.176, p < .05$). Ook observeerden we dat hoe hoger het opleidingsniveau was, hoe minder men het eens was met de stelling (6) over 'autosleutel hangelen' ($r_s = -.145, p < .05$). Als we speculeren over wat dit betekent, zouden we kunnen opperen dat inkomen en opleidingsniveau iets zeggen over de belevingswereld van de respondent.

bleek het geslacht van de respondent wél een factor van betekenis. Vrouwen zijn het significant meer eens dan mannen met stelling 4: "in een groothandel-supermarkt wordt het nodige zware sjouw- en tilwerk verricht".³² Daarnaast hing

32 Bij stelling 4 verschilden mannen en vrouwen van mening, $\chi^2 (5, N = 302) = 20,77, p = .001$, waarbij de mannen ($p = .010$) minder vaak geneigd waren "volledig mee eens" te antwoorden dan vrouwen ($p = .007$). De stelling correleerde met geslacht ($\phi_c = .262, p < .01$). Als mannen of vrouwen "volledig mee eens" antwoordden, was er 4,74 keer meer kans dat dit antwoord door een vrouw werd gegeven. Opgemerkt zij dat in 2010 de stellingen 2, 7 en 10 verschillend door mannen en vrouwen werden beantwoord.

leeftijd positief samen met de stellingen (2) 'elektriciteit', (3) 'algemene voorwaarden' en (6) 'autosleutel hengelen' en negatief met (12) 'uitglijden'.³³ Dit zou kunnen wijzen op een ervaringsfactor. Zo valt op dat stelling 7, 'Een podium brengt een mogelijk valgevaar met zich', als derde onderaan staat (Gem. = 4,01; SD = 1,24), terwijl deze stelling door studenten in Van Boom c.s. 2010 als een-na-hoogste werd gerapporteerd. Denkbaar is dat de belevingswereld van de respondenten hier een rol speelt.³⁴

Wat betreft de samenhang met de 'wereldvisie' van de respondenten was onze oorspronkelijke inschatting dat het onwaarschijnlijk zou moeten zijn dat wereldvisie een invloed heeft op de beoordeling van een FAB. Feiten zijn immers feiten, hoe men ook tegen de wereld aan kijkt. Er is echter ook veel te zeggen voor een genuanceerde stellingname. Daar waar een oordeel over een FAB eigenlijk een inschatting vergt van de kans op het intreden van een negatief gevolg zoals schade, hebben we het namelijk over risicoperceptie. Dan blijkt dat de literatuur over het verband tussen 'wereldvisie' en risico-inschatting en -attitude wel degelijk aanleiding geeft om te veronderstellen dat soms toch enige invloed van die 'wereldvisie' kan worden verwacht.³⁵

De uitkomsten zijn genuanceerd en moeten voorzichtig worden geïnterpreteerd nu het hier om exploratief onderzoek en niet om hypothese-gedreven onderzoek gaat. Inderdaad werd geen associatie gevonden tussen de beoordeling van de stellingen en de scores van de respondenten op de schalen voor moreel conservatisme, egalitarisme en individualisme. Echter, uit de data volgde een consistent patroon waarbij de score voor 'autoritarisme' wél positief geassocieerd bleek te zijn met vijf stellingen, te weten (6) 'autosleutels hengelen', (7) 'valgevaar', (8) 'brandgevaar bij lassen', (9) 'rugletsel' en (11) 'brandgevaar bij hennep kweken'.³⁶ Dat is een interessante bevinding, omdat stellingen 7, 8, 9 en 11 gemeen hebben dat ze in wezen gaan over een risico op het intreden van schade.³⁷ Een vergelijkbaar verband vonden wij tussen 'economisch liberalisme' en een vijftal stellingen; des te meer men 'links' georiënteerd was, des te meer de stellingen (2) 'hennepkwekerijen', (3) 'algemene voorwaarden', (4) 'sjuw- en tilwerk', (8) 'brandgevaar bij lassen' en (10) 'opspattende

stenen' werden onderschreven.³⁸ Daarbij dient gezegd te worden dat een consistente verklaring voor alle gevonden verbanden niet makkelijk te geven is. Dat autoritarisme geassocieerd kan worden met een hogere inschatting van het gevaar van (6) 'autosleutels hengelen' en (11) 'brandgevaar bij hennep kweken' kan wellicht worden verklaard uit het feit dat de mate van autoritarisme correleert met zorgen over normoverschrijdend gedrag in de maatschappij.³⁹ Maar het verband met (7) 'valgevaar', (8) 'brandgevaar bij lassen', (9) 'rugletsel' is minder goed te verklaren. Als we Amerikaans onderzoek moeten geloven, is autoritarisme namelijk beter te associëren met *risicominnend* in plaats van *risicomidend* gedrag.⁴⁰ Wel is het zo dat autoritarisme gepaard kan gaan met een zekere mate van conventionalisme, waarbij men zich schikt naar algemeen aanvaarde regels of stellingen.⁴¹ Hier is, kortom, nader onderzoek nodig.

5. Conclusie

Dit vervolgonderzoek onder een brede groep 'gewone burgers' bevestigt in grote lijnen de bevindingen uit eerder verkennend onderzoek naar oordelen over feiten van algemene bekendheid en algemene ervaringsregels (gezamenlijk genoemd: FAB). We laten in ons onderzoek bovendien zien dat persoonskenmerken, zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, beroep, inkomen, gelovig zijn en politieke voorkeur, weinig tot geen effect hebben op deze oordelen. Dit is een geruststellende bevinding. Immers, als feiten van algemene bekendheid en algemene ervaringsregels werkelijk evident zijn en de juistheid ervan in redelijkheid niet voor betwisting vatbaar is, dan zou een oordeel daarover onafhankelijk moeten zijn van (de kenmerken van) de persoon die het oordeel geeft. Wel vonden we voorzichtige aanwijzingen dat iemands 'persoonlijke wereldvisie', in het bijzonder met betrekking tot 'autoritarisme' en 'economisch liberalisme', samenhangt met het oordeel over het FAB, alhoewel deze samenhang niet in alle opzichten eenduidig is.

33 Resp. $r = .131, p = .023, r = .116, p = .045, r = .184, p = .001$ en $r = -.152, p = .008$.

34 Hoe hoger de opleiding, des te meer men het eens was met de stelling (7), $r_s = .151, p < .01$. Het maakte ook uit welk werksituatie men had, $\chi^2(25, N = 300) = 58.54, p < .001$ ($\phi_c = .198, p < .001$). De samenhang met leeftijd was negatief (hoe ouder hoe minder eens met de stelling), maar niet significant ($r = -.098, p = 0.090$).

35 Zie de verwijzingen in noot 27.

36 Resp. $r = .272, p = .008, r = .142, p = .045, r = .249, p < .001, r = .240, p = .001$ en $r = .146, p = .038$.

37 Uit de correlatieanalyse bleek er tevens samenhang te zijn tussen de vijf stellingen: 7-8 ($r = .482, p < .001$), 7-9 ($r = .430, p < .001$), 7-11 ($r = .378, p < .001$), 8-9 ($r = .389, p < .001$), 8-11 ($r = .494, p < .001$), 9-11 ($r = .310, p = .001$).

38 Voor stelling (2) 'hennepkwekerijen' was dit $r = .118, p = .041$, voor stelling (3) 'algemene voorwaarden' was dit $r = .119, p = .038$, voor stelling (4) 'sjuw- en tilwerk' was dit $r = .142, p = .013$, voor stelling (8) 'brandgevaar bij lassen' was dit $r = .126, p = .029$ en voor stelling (10) 'opspattende stenen' was dit $r = .114, p = .048$.

39 K. Dake, 'Orienting dispositions in the perception of risk: An analysis of contemporary worldviews and cultural biases', *Journal of cross-cultural psychology* 1991, p. 72-73.

40 Zie Dake, t.a.p.

41 Denkbaar is dus dat onbewust meespeelt dat onze vragenlijst gepresenteerd is als een onderzoek van de Universiteit Leiden en dat de respondenten om die reden gezag aan de stellingen hebben toegekend: 'Als u het stelt, zal het wel waar zijn'.

6. Appendix

Tabel A1: Beschrijving van de data										
	Stelling 1-6					Stelling 7-12				
	M		V		N=302	M		V		N=300
Leeftijd	N	%	N	%	Totaal	N	%	N	%	Totaal
18-25	14	4.60%	10	3.30%	24	12	4.0%	6	2.0%	18
26-35	26	8.60%	24	7.90%	50	25	8.3%	21	7.0%	46
36-45	26	8.60%	25	8.30%	51	22	7.3%	17	5.7%	39
46-55	30	9.90%	32	10.60%	62	25	8.3%	30	10.0%	55
56-65	33	10.90%	37	12.30%	70	31	10.3%	56	18.7%	87
66-75	27	8.90%	12	4.00%	39	27	9.0%	26	8.7%	53
76-85	2	0.70%	4	1.30%	6	1	0.3%	1	0.3%	2
Hoogste opleidingsniveau	N	%	N	%	Totaal	N	%	N	%	Totaal
Basisschool	0	0.00%	2	0.70%	2	0	0.0%	0	0.0%	0
LBO/VMBO-kader/VMBO-basisberoeps	1	0.30%	18	6.00%	19	1	0.3%	29	9.7%	30
MAVO/VMBO-theoretisch/VMBO-gemengd	3	1.00%	45	14.90%	48	3	1.0%	62	20.7%	65
HAVO	16	5.30%	12	4.00%	28	10	3.3%	17	5.7%	27
VWO	9	3.00%	3	1.00%	12	6	2.0%	1	0.3%	7
MBO	50	16.60%	35	11.60%	85	50	16.7%	37	12.3%	87
HBO	56	18.50%	23	7.60%	79	46	15.3%	9	3.0%	55
WO	23	7.60%	6	2.00%	29	27	9.0%	2	0.7%	29
Ik ben..	N	%	N	%	Totaal	N	%	N	%	Totaal
Werknemer	83	27.50%	60	19.90%	143	75	25.0%	70	23.3%	145
Eigen baas	14	4.60%	6	2.00%	20	10	3.3%	11	3.7%	21
Gepensioneerd	37	12.30%	19	6.30%	56	32	10.7%	29	9.7%	61
Arbeidsongeschikt	8	2.60%	24	7.90%	32	14	4.7%	15	5.0%	29
Vrijwillig zonder werk	5	1.70%	16	5.30%	21	8	2.7%	16	5.3%	24
Onvrijwillig zonder werk	11	3.60%	19	6.30%	30	4	1.3%	16	5.3%	20
Maandlijks gezinsinkomen (netto)	N	%	N	%	Totaal	N	%	N	%	Totaal
€ 1150 of minder	21	7.00%	35	11.60%	56	14	4.7%	29	9.7%	43
€ 1151-€ 1800	21	7.00%	36	11.90%	57	24	8.0%	41	13.7%	65
€ 1801-€ 2600	42	13.90%	21	7.00%	63	37	12.3%	29	9.7%	66
Meer dan € 2600	41	13.60%	19	6.30%	60	42	14.0%	15	5.0%	57
Dat zeg ik liever niet	33	10.90%	33	10.90%	66	26	8.7%	43	14.3%	69
Gelovig?	N	%	N	%	Totaal	N	%	N	%	Totaal
Nee, in het geheel niet	67	22.20%	46	15.20%	113	57	19.0%	57	19.0%	114
Niet echt	24	7.90%	36	11.90%	60	30	10.0%	28	9.3%	58
Neutraal	15	5.00%	11	3.60%	26	15	5.0%	20	6.7%	35
Een beetje	28	9.30%	27	8.90%	55	20	6.7%	32	10.7%	52
Jazeker	24	7.90%	24	7.90%	48	21	7.0%	20	6.7%	41
Politieke voorkeur	N	%	N	%	Totaal	N	%	N	%	Totaal
Links	37	12.30%	34	11.30%	71	38	12.7%	33	11.0%	71
Midden	62	20.50%	38	12.60%	100	47	15.7%	45	15.0%	92
Rechts	34	11.30%	18	6.00%	52	29	9.7%	20	6.7%	49
Weet niet/geen voorkeur	25	8.30%	54	17.90%	79	29	9.7%	59	19.7%	88

Tabel A2: Persoonskenmerken (stellingen per maat)	α	B	S.E.	β	P	Gem	SD	N
<i>Moreel conservatisme</i> (Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014)	,553					2,36	0,87	296
Het is onnatuurlijk als vrouwen in een bedrijf leiding uitoefenen over mannen.		1,000			0,319	1,52	1,04	296
Een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man.		1,378	,440	,002	0,298	2,78	1,54	296
Jongens kan je nu eenmaal wat vrijer opvoeden dan meisjes.		,776	,327	,018	0,196	2,24	1,32	296
Het moet mogelijk zijn dat een vrouw altijd abortus kan laten uitvoeren als zij dit wenst (#).		3,744	,965	***	0,720	2,78	1,73	296
Het moet mogelijk zijn dat een dokter iemand op diens eigen verzoek uit zijn lijden helpt door het geven van een spuitje (#).		2,818	,697	***	0,617	2,48	1,52	296
<i>Egalitarisme</i>	,621					3,11	0,99	306
We gaan te ver in ons land met het benadrukken van gelijke rechten.		1,000			0,683	3,47	1,62	306
We moeten de ongelijkheden tussen armen en rijken, tussen blanken en allochtonen, en tussen man en vrouw veel verder terugdringen (#).		,400	,089	***	0,328	2,50	1,35	306
Discriminatie van minderheden is in ons land een groot probleem (#).		,281	,095	,003	0,209	3,12	1,49	306
Het lijkt er op dat allochtonen, vrouwen, homoseksuelen en andere minderheden niet gelijke rechten willen, maar vooral speciale rechten voor hen alleen.		,867	,130	***	0,554	3,29	1,74	306
Onze samenleving is te soft en vrouwelijk geworden.		,971	,140	***	0,666	3,19	1,62	306
<i>Economisch liberalisme</i> (Van Putten & Van Boom, 2015)	,495					4,02	0,67	602
Werknemersbescherming is in Nederland te ver doorgeslagen (#).		1,000			0,272	3,92	1,37	602
Topinkomens worden in Nederland te hoog belast (#).		1,584	,365	***	0,389	4,41	1,52	602
Het is de taak van de overheid om consumenten te beschermen tegen de macht van grote bedrijven.		1,396	,307	***	0,460	4,63	1,13	602
Een 24-uurseconomie zorgt ervoor dat iedereen erop vooruitgaat (#).*		-,441	,202	,029	-0,125	3,51	1,32	602
Voor het goed functioneren van een markteconomie is overheidsingrijpen noodzakelijk.		1,157	,273	***	0,364	3,82	1,19	602
De overheid moet het bedrijfsleven verplichten langdurig werklozen in dienst te nemen.		2,252	,476	***	0,589	3,93	1,43	602
De samenleving is het beste af als de verdeling tussen rijk en arm zo gelijk mogelijk is.		1,878	,407	***	0,488	3,94	1,43	602
<i>Autoritarisme</i> (Altemeyer, 1981, 1998)	,676					3,51	0,89	296
Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken.		1,000			0,588	2,98	1,55	296
De meeste mensen vallen tegen als je ze beter leert kennen.		,731	,122	***	0,509	3,03	1,31	296
Onze problemen zouden grotendeels opgelost zijn als we op de een of andere manier de misdadige en asociale mensen uit de samenleving konden verwijderen.		,908	,142	***	0,572	3,72	1,45	296
Wat we nodig hebben zijn minder wetten en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben.		,715	,137	***	0,417	3,61	1,56	296
Van iemand met slechte manieren, gewoonten en opvoeding kan men nauwelijks verwachten dat hij goed om kan gaan met fatsoenlijke mensen.		,666	,121	***	0,453	3,56	1,34	296
Gehoorzaamheid en respect voor autoriteit zijn de belangrijkste waarden die mensen hun kinderen moeten meegeven.		,826	,136	***	0,521	4,19	1,45	296
<i>Individualisme</i> (Kahan c.s., 2012; Kahan, 2010, 2012; Triandis & Gelfand)	,649					3,58	0,82	306
De overheid bemoeit zich te veel met hoe we ons dagelijks leven leiden.		1,000			0,730	3,99	1,43	306
Soms moet de overheid wetten maken die voorkomen dat mensen zichzelf schade toebrengen (#).		,323	,080	***	0,276	2,64	1,23	306
Het is niet de taak van de overheid om te voorkomen dat mensen zichzelf schade toebrengen.		,614	,094	***	0,477	3,77	1,35	306
De overheid moet ophouden met voor te schrijven hoe we ons leven leiden.		,976	,128	***	0,738	4,12	1,38	306
De overheid moet meer doen om de maatschappij te verbeteren, ook als dat betekent dat niet iedereen meer zijn eigen keuzes kan maken (#).		,267	,089	,003	0,204	3,45	1,37	306
De overheid moet mensen minder vrij laten in hun eigen keuzes, als deze keuzes slecht zouden zijn voor de maatschappij (#).		,329	,091	***	0,247	3,51	1,40	306
Schaal 1-6. Moreel conservatisme: (1/6) minder/meer conservatief; Egalitarisme: (1/6) minder/meer egalitair; economisch liberalisme: (1/6) minder/meer economisch 'linkse oriëntatie'; autoritarisme: (1/6) minder/meer autoritair; individualisme: (1/6) minder/meer individueel. (#) = gespiegeld item. α = Cronbach's alpha. B = ongestandaardiseerde factorlading. S.E. = standaardfout. β = gestandaardiseerde factorlading. P = significantieniveau. Gem. = gemiddelde waarde. SD = standaardafwijking. *** = p < ,001. *Vanwege de negatieve factorlading hebben we deze stelling uit de maat voor economisch liberalisme gelaten voor verdere analyses. Dit verhoogde bovendien de Cronbach's alpha naar ,572.								